

Тэкст

§ 12. Тэкст. Прыметы тэксту

Тэкст — гэта выказванне, у якім сказы звязаны па сэнсе і граматычна.

Сказы ў тэксце аб'яднаны тэмай і асноўнай думкай.

Тэма — гэта тое, пра што гаворыцца ў тэксце.

Асноўная думка — гэта тое галоўнае, што выказаў аўтар у тэксце. Яна перадае адносіны аўтара да таго, пра што ён піша, яго ацэнку падзей ці з'яў.

І тэма тэксту, і яго асноўная думка могуць быць выказаны ў загалоўку. Напрыклад, тэма: «Вясна», «Рыбалка з сябрам», «У грыбах»; асноўная думка: «Вясна — прыгожая пара года», «Удалая рыбалка», «Незвычайная сустрэча».

97. Прачытайце сказы. Пастаўце іх у патрэбнай паслядоўнасці, каб атрымаўся тэкст.

У яго не ўпадае ніводная рэчка, а выцякае толькі адна — Сваротва. Свіцязь — вельмі цікавы прыродны аб'ект. Магчыма, таму і існуе ў народзе шмат паданняў і легенд, звязаных

з гэтым возерам. Узровень вады ў возеры заўсёды аднолькавы, на яго не ўплываюць ні засухі, ні ліўні, ні вясновыя разлівы.

Пра што гэты тэкст? Дайце тэксту загаловак, які перадаваў бы яго тэму.

У якім сказе перададзена асноўная думка тэксту?

Запішыце тэкст, захаваўшы паслядоўнасць раскрыцця тэмы і асноўнай думкі.

Усе сказы і часткі тэксту павінны раскрываць яго тэму і асноўную думку. Гэта і ёсць **тэматычнае адзінства** — адна з прымет тэксту.

У тэксце думка развіваецца паслядоўна, кожны новы сказ дапаўняе і працягвае змест тэксту, дае новую інфармацыю для разгортвання думкі.

Паслядоўнасць развіцця думкі — гэта таксама прымета тэксту.

98. Прачытайце верш.

нашча́дак

Люблю Беларусь

шча́сце [с']

Бо тут знаёмыя сцяжынкі
Жывуць са мной і днём, і ў сне,
Навокал кожная травінка,
Нібы сваячка для мяне.

Тут побач продкі і нашчадкі,
Як маці, родная зямля...
Адны ва ўсіх бяда і шчасце,
І пахне вечнасцю ралля.

Заўсёды шчыра ганаруся,
І лепшая з узнагарод,

Што я — часцінка Беларусі,
Маёй Радзімы патрыёт*.
С. Карыцька.

Якія пачуцці аўтар выказвае ў вершы?

Што перадае загаловак: тэму ці асноўную думку? Дакажыце, што ўсе часткі верша раскрываюць тэму і асноўную думку. Раскажыце, за што вы любіце сваю краіну.

Запішыце радкі, у якіх аўтар гаворыць, чым ён ганарыцца. Падкрэсліце ў словах адной рыскай літары *е, ё, я*, якія абазначаюць адзін гук, дзвюма рыскамі — літары, якія абазначаюць два гукі.

Сказы ў тэксце звязваюцца па сэнсе і граматычна.
Звязнасць — яшчэ адна прымета тэксту.

99. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тэму і асноўную думку.

У маім пакоі вісіць **нацюрморт**. Я атрымаў **яго** ў падарунак ад сябра-мастака. На **карціне** — вялікі букет у гліняным **збанку**. Такія **збанкі** сустракаюцца сёння хіба толькі ў музейных залах.

нацюрмóрт

Як звязваюцца сказы ў тэксце? Якія словы выкарыстаны для сувязі?

Паспрабуйце памяняць сказы месцамі. Ці захоўваецца пры гэтым змест тэксту?

Сказы ў тэксце могуць звязвацца паміж сабой з дапамогай паслядоўнай і паралельнай сувязі.

Пры **паслядоўнай сувязі** думка развіваецца паслядоўна, кожны наступны сказ звязаны з папярэднім. У кожным наступным сказе паведамляюцца новыя звесткі, якія дапаўняюць і пашыраюць папярэдні сказ. Пры такой сувязі сказы ў тэксце нельга памяняць месцамі.

Сродкамі сувязі сказаў у тэксце пры паслядоўнай сувязі з'яўляюцца **займеннікі, сінонімы, паўтор слоў**.

Напрыклад:

1. *За вёскай біла з зямлі невялікая крынічка. Каля яе спыняўся кожны падарожны, каб напіцца чыстай і сцудзёнай вады.* — Другі сказ звязаны з першым з дапамогай займенніка: *крынічка* — (*каля*) *яе*.

2. *У канцы лета птушкі збіраліся ў чароды, каб адляцець у далёкі вырай. На гэтым шляху крылатых падарожнікаў чакалі нялёгка выпрабаванні.* — Другі сказ звязаны з першым з дапамогай сінанімічнага выразу: *птушкі* — *крылатыя падарожнікі*.

3. *Любіць Арцёмка гутарыць з дзядулем. Ад дзядулі столькі ўсяго цікавага і новага можна пачуць.* — Другі сказ звязаны з першым з дапамогай паўтору слоў: (*з*) *дзядулем* — (*ад*) *дзядулі*.

100. Разгледзьце схему. Раскажыце, як звязваюцца сказы ў тэксце пры паслядоўнай сувязі.

Сказы могуць звязвацца **паралельнай** сувяззю. У такім выпадку ўсе сказы тэксту звязаны з першым, раскрываюць і дапаўняюць яго.

Напрыклад:

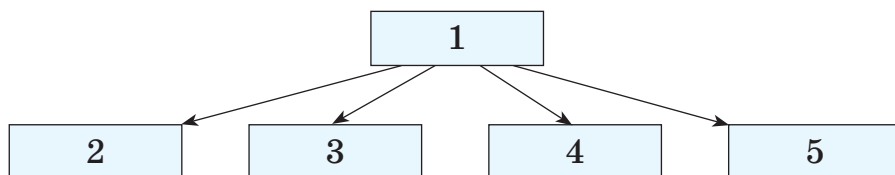
1. *Добра ў чэрвені ў полі.* 2. *Гамоняць пад ціхімі паевамі ветру лёгкія жытнія каласы.* 3. *Ганарыста выпускае пышныя вўсы густы цёмна-зялёны ячмень.*

4. Доўгімі зялёнымі шнурамі выцягнулася бульба. 5. Толькі расплюшчвае вочы лён...

У гэтым тэксце 5 сказаў. Першы сказ — *Добра ў чэрвені ў полі*. Усе чатыры наступныя сказы паясняюць, раскрываюць яго змест. Іх можна памяняць месцамі, сэнс тэксту ад гэтага не зменіцца.

Моўнымі сродкамі паралельнай сувязі выступаюць **аднатыпныя граматычныя формы** (напрыклад, усе дзеясловы ў форме цяперашняга часу), **аднолькавы парадак слоў** (напрыклад, выказнік стаіць перад дзейнікам), словы **тут, там і інш.**

101. Разгледзьце схему. Раскажыце, як звязваюцца сказы ў тэксце пры паралельнай сувязі.

102. Прачытайце тэкст. Вызначце, якім спосабам звязваюцца сказы ў кожным абзацы тэксту.

На ўсходзе сонца

Сонца толькі што паказалася з-за сасонніку. Вялікі пунсовы шар каціўся насустрач адзінокай ранішняй хмарцы. Яна хутка падала за далягляд і раставала там у полымі ўсходу. Полымя гэта хутка праглынула хмарку і паступова гасла, расейвалася.

Заблішчала раса, а маладая трава пад промнямі сонца стала алюмініева-белай. Толькі ў адным месцы па ёй праяглі

ярка-зялёныя мокрыя сцёжкі. Гэта былі сляды чалавека ці жывёлы.

Радасна віталі новы дзень птушкі. Звінелі ў вышыні жараваранкі. Мітусіліся каля шпакоўні шпакі. Няспынна лёталі то высока ў небе, то над самай зямлёй імклівыя ластаўкі (*Паводле І. Шамякіна*).

Спішыце тую частку тэксту, у якой сказы звязваюцца паралельнай сувяззю.

Падкрэсліце ў кожным сказе граматычную аснову.

 103. Прадоўжыце выказванні, каб атрымаліся тэксты: з паслядоўнай сувяззю сказаў (I) і паралельнай сувяззю сказаў (II).

I. Восенню буслы збіраюцца адлятаць у вырай.

II. Быў кастрычнік.

104. Спішыце тэкст, замяняючы выдзеленыя словы іншымі сродкамі сувязі сказаў: займеннікамі, сінонімамі.

У дзяўчынкі быў кот. Звалі **ката** Васька. Дзяўчынка вельмі любіла Ваську. **Васька** быў добры кот і сапраўдны сябар. Дзяўчынка ўвесь час забаўлялася з катом. А ноччу **кот** спаў на дыванку каля ложка дзяўчынкі і гучна вуркатаў. **Кот** спяваў **дзяўчынцы** калыханкі.

§ 13. План тэксту

План — гэта паслядоўная перадача асноўнай інфармацыі тэксту ў вельмі кароткай форме. Абапіраючыся на план, можна пераказаць твор, захаваўшы яго змест і будову.

Па сутнасці, план — гэта кароткі запіс тэксту.

ПАМЯТКА

Як скласці план тэксту

1. Прачытайце тэкст. Высветліце значэнне незразумелых слоў.
2. Вызначце тэму і асноўную думку тэксту.
3. Падзяліце тэкст на сэнсавыя часткі (яны могуць супадаць з абзацамі).
4. У кожнай частцы выдзеліце асноўную думку, якую можна перадаць адным словам. Запішыце.
5. Зноў прачытайце тэкст. Звярніце ўвагу на наступнае:
 - ці звязаны пункты плана па сэнсе;
 - ці захавана паслядоўнасць перадачы зместу;
 - ці перадаюць пункты плана асноўную думку тэксту.
6. Праверце, ці можна, абапіраючыся на гэты план, пераказаць тэкст, захаваўшы яго змест, будову і моўныя асаблівасці.

105. Прачытайце тэкст. Што перадае загаловак: тэму ці асноўную думку?

Бойка сарок з варонамі

На клёне, што расце паміж будынкамі, сям'я сарок змайстравала гняздо. Пенсіянерка Валянціна Васільеўна са свайго балкона з цікаўнасцю назірала за руплівай працай дзвюх сарок. Пára белабокіх птушак з доўгімі вузкімі хвастамі некалькі дзён запар насіла ў дзюбах танюсенькія галінкі і старанна ўладкоўвала ў разгалінаванне на дрэве. Туды потым былі адкладзены два яйкі.

І тут з'явіліся дзве шэра-чорныя вароны, якія вырашылі адабраць яйкі і гняздо ў гаспадароў. Вароны, як вядома, ласыя да чужога добра. Але сарокі аказаліся не з пужлівых. Яны самаахварна абаранялі сваё жытло і будучых дзетак, якія павінны былі вылупіцца з яек. Моцнымі дзюбамі хітрыя, нахабныя вароны наносілі балючыя ўдары. Яны кіпцюрамі рвалі ў гаспадароў пер'е, якое парашуцікамі падала на зялёны дыван* травы, парослы залацістымі дзьмухаўцамі.

Валянціна Васільеўна вельмі перажывала за сарок-нава-сёлаў і хацела ім хоць неяк дапамагчы. Што рабіць, як адагнаць нахабных варон? Пад рукой не было каменьчыкаў, і яна пачала стукаць па падаконніку кійком.

Адчайнае супраціўленне сарок і грукат падзейнічалі на вялізных варон, і яны кінуліся наўцёкі. А Валянціна Васільеўна радавалася перамозе белабокіх птушак, якія абаранілі сваё гняздо, свой дом ад нахабных захопнікаў (*Паводле У. Шулякоўскага*).

На колькі частак можна падзяліць тэкст? Ці супадаюць гэтыя часткі з абзацамі?

Пра што гаворыцца ў кожнай частцы? Якія загалоўкі можна падабраць да кожнай часткі?

Параўнайце два варыянты плана.

П л а н

1. Майстраванне гнязда.	1. Руплівая праца белабокіх птушак.
2. Бойка сарок з варонамі.	2. Сарокі самаахвярна абараняюць сваё жытло і будучых дзетак.
3. Дапамога.	3. На дапамогу прыходзіць Валянціна Васільеўна.
4. Вароны ўцяклі.	4. Уцёкі нахабных захопнікаў.

Ці перадаюць абодва варыянты плана змест і паслядоўнасць частак? Які з іх перадае асноўную думку і моўныя асаблівасці тэксту, яго стыль?

Як вы думаеце, з дапамогай якога варыянта плана лягчэй перадаць змест тэксту? Чаму?

План павінен перадаваць не толькі змест і будову тэксту, але і яго асноўную думку і моўныя асаблівасці.

106. Запішыце словы, устаўляючы прапушчаныя літары або апостраф.

Пенсі..нерка, сям..я, в..лізны, пер..е, дз..мухаўцы, з..лацісты, д..еткі, до..гі (хвост), з..лёны.

Знайдзіце гэтыя словы ў тэксце «Бойка сарок з варонамі» (практ. 105), зверце напісанае. Растлумачце напісанне слоў.

 107. Уявіце, што вам трэба расказаць пра сваю кватэру (дом) сябру, які жыве далёка і не быў у вас дома. Складзіце тэкст з апорай на план.

План

1. Новая кватэра светлая і ўтульная.
2. Кухня вельмі зручная для гатавання ежы.
3. Зала збірае ўсіх вечарамі.
4. Мой пакой самы лепшы!

Д л я д а в е д к і: *халадзільнік, пліта (электрычная, газавая), стол і крэслы*, пральная машына, пыласос, зала (гасцёўня), люстра, люстэрка, канапа, крэсла, часопісны столік, тэлевізар, карціна, дыван*, сервант*, кніжная паліца, абрус, пісьмовы стол, настольная лампа, шафа для адзення, камп'ютар, ноўтбук.*

108. Адкажыце на пытанні.

Пра якія прыметы тэксту вы даведаліся? Ахарактарызуйце іх.

Якая сувязь сказаў у тэксце называецца паслядоўнай, а якая — паралельнай? Назавіце сродкі гэтай сувязі.

 Падрыхтуйце вуснае выказванне на тэму «Асноўныя прыметы тэксту».